

УДК 159.9

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА МАТЕРИНСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Пузь І.В., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Донецький національний університет

У статті розглянуто психосоціальні аспекти феномена материнської агресії. Проаналізовано чинники, які обумовлюють виникнення та розвиток агресивних тенденцій у поведженні матері по відношенню до власної дитини, а також визначено особливості психологічної роботи з жінками, які мають труднощі в прийнятті та реалізації ролі та функцій матері.

Ключові слова: *агресія, агресивність, материнська агресія, жорстоке материнське поводження, психологічний супровід вагітності.*

В статье рассмотрены психосоциальные аспекты феномена материнской агрессии. Проанализированы факторы, которые обуславливают возникновение и развитие агрессивных тенденций в поведении матери по отношению к собственному ребенку, а также определены особенности психологической работы с женщинами, которые имеют трудности в принятии и реализации роли и функций матери.

Ключевые слова: *агрессия, агрессивность, материнская агрессия, жестокое материнское обращение, психологическое сопровождение беременности.*

Puz I.V. THE PSYCHOSOCIAL ASPECTS OF THE MATERNAL AGGRESSION PHENOMENON

The article deals with the psychosocial aspects of phenomenon referred to as maternal aggression. The factors that determine the occurrence and development of aggressive tendencies in the maternal behavior, and the peculiarities of psychological work with women who have difficulties in making and implementing roles and functions of the mother have been analyzed.

Key words: *aggression, aggressiveness, maternal aggression, maternal abuse, psychological support during pregnancy.*

Постановка проблеми. Однією з найпопулярніших та найактуальніших тем у сучасній психологічній науці виступає тема агресії, про що свідчить не лише наявність великої кількості різного роду наукових досліджень, але й регулярне проведення наукових конференцій, симпозіумів та семінарів в рамках означеної проблематики, на яких розглядаються як теоретичні, так і практичні питання. Наявність такого стійкого інтересу до цієї проблеми можна пояснити реакцією фахівців на поширення різних форм агресії і насильства у цивілізованому світі, де на перший план виходить високий рівень агресивних тенденцій у поведженні людей різного віку та соціального статусу.

Загальновідомим є той факт, що захист дитини, створення безпечних, сприятливих умов для її гармонійного розвитку виступають провідними функціями матері та сім'ї загалом. Останнім часом і в Україні, і в інших країнах збільшуються випадки виявлення материнської агресії по відношенню до власної дитини. Варто наголосити на тому, що подібного роду явище має місце в кожній культурі та у різних соціальних прошарках протягом всієї історії людства. Результатом такої поведінки є виникнення різноманітних порушень фізичного, психічного і соціального здоров'я дітей, які створюють реальну загрозу для їх нормального

подальшого розвитку, а в деяких випадках можуть виступати навіть причиною їх смерті. Так, існують дані, що у дітей, які виступали об'єктами материнської агресії, відзначається наявність різних захворювань [1]. У школі вони часто мають проблеми з навчанням, проявляють схильність до ізоляції від оточуючих, що пов'язано з виникненням труднощів у встановленні соціальних контактів. При цьому більшість з таких дітей відрізняється достатньо високим рівнем агресивності та жорстокості, нездатністю контролювати власні емоційні реакції та поведінку загалом [7; 9].

Підлітки та вже дорослі люди, які зазнали агресії з боку власної матері у ранньому віці, схильні до виникнення різного роду психологічних проблем, у тому числі різних невротичних розладів, алкоголізму, наркоманії тощо. Також серед таких людей частіше зустрічаються особи, схильні до суїциду.

З огляду на вищевикладене не виникає сумнівів в актуальності та необхідності всебічного дослідження феномена материнської агресії не тільки з наукової точки зору, але й з точки зору суспільної значущості, оскільки саме показник якості життя дітей виступає одним із індикаторів благополучного розвитку сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особистісні та індивідуальні осо-

бливості матерів, які демонструють відкрите негативне ставлення до власної дитини, аналізуються в роботах Г. Бібрінга, К. Бонне, Дж. Боулбі, Д. Віннікотта, О.І. Захарова, Р.Ж. Мухамедрахімова, Д. Пайнз, Г.В. Скобло, К. Хорні, Е.Г. Ейдеміллера.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз чинників, які обумовлюють виникнення та розвиток агресивних тенденцій у поведженні матері по відношенню до власної дитини, а також визначення особливостей психологічної роботи з жінками, які мають труднощі в прийнятті та реалізації ролі та функцій матері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайна складність і різноманіття різних форм прояву агресії приводить до того, що на сьогоднішній день цілком відсутнє однозначне трактування і визначення цього феномена, що дає змогу авторам, залежно від мети і завдань дослідження, вкладати різний зміст в це поняття. Так, наприклад, агресію можуть визначати як своєрідну захисну реакцію людини на ті чи інші зовнішні подразники; як напад або боротьбу у межах одного виду; як невиправдане, пагубне прагнення катувати себе подібних [12].

Загальноприйнятим на сьогодні є розмежування понять агресії і агресивності, оскільки, на думку багатьох дослідників (Е. Фромм, К. Ізард, С.К. Сукіасян, А.А. Рояк, С.Л. Соловйова та ін.), вони мають синонімічний характер.

У нашій роботі під терміном «агресія» ми пропонуємо розглядати мотивовану деструктивну поведінку, що суперечить загальноприйнятим нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, завдає реальної шкоди об'єктам нападу, приносить фізичний збиток людям або викликає у них певний психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, відчуття пригніченості тощо). Виходячи з цього, «агресивність» можна визначити як властивість особистості, що виражається в готовності до агресії [4]. Варто наголосити на тому, що певним ступенем агресивності володіє кожна особистість, проте надмірний розвиток таких рис починає характеризувати весь психологічний портрет особистості, яка може стати занадто конфліктною, нездатною до співпраці та кооперації, що перешкоджає процесу її соціалізації. При цьому реалізація агресивності як особистісної властивості у певних актах поведінки є результатом складної взаємодії різного роду факторів [2; 3; 6].

Досліджуючи проблему материнської агресії, слід відзначити той факт, що цей феномен також можна розглядати як у кон-

тексті певних дій жінки, які завдають реальної шкоди її дитині, так і в контексті готовності жінки до безпосередньо агресивних дій та агресивного сприйняття власної дитини. Необхідно відзначити, що випадки прояву материнської агресії у соціально-дозволеній формі можуть бути спрямовані на усунення перешкод на шляху до досягнення жінкою тих чи інших потреб, наприклад, у виховних цілях. У той час, коли блокування жінкою будь-якого акту агресії представляє собою ситуацію фрустрації, що, як відомо, збільшує ризик виникнення агресивної поведінки [5].

В основі прояву материнської агресії знаходиться відкидання жінкою власної дитини, нехтування її потребами. Саме тому доцільним, на нашу думку, є розглядання цього явища як однієї зі складових жорстокого материнського поведження, найпоширенішими формами якого є фізичне та психологічне насильство, залишення дитини без уваги, відсутність належного забезпечення матір'ю основних потреб дитини (харчування, одяг, лікування, безпека середовища, емоційний контакт), а також зловживання жінкою алкоголю, наркотиків, у тому числі під час вагітності [13].

Аналізуючи проблему жорстокого поведження з дітьми, можна відзначити той факт, що досить часто різні форми такої поведінки реалізуються жінкою одночасно. Наприклад, жорстоке фізичне поведження майже завжди супроводжується певними психологічними складовими, наслідки яких у деяких випадках більш серйозні, ніж самі фізичні дії. При цьому психологічне жорстоке поведження може виявлятися у таких формах як відкидання, спростовування емоційної відповідальності, приниження, тероризування, ізоляція, експлуатація [7]. Так, відкидання дитини з боку матері найчастіше виявляється у вигляді активної відмови у задоволенні різного роду прохань чи потреб дитини шляхом відкритого їх ігнорування. Спростовування емоційної відповідальності виражається у формі позбавлення дитини від задоволення потреби в любові та прийнятті. Приниження як психологічна форма жорстокого материнського поведження виявляється у публічному приниженні дитини, її обзиванні різними грубими словами. Тероризування спостерігається не тільки у випадках безпосереднього жорстокого поведження з дитиною, але й у випадках, коли дитину змушують бути свідком жорстокого поведження з тим, кого вона любить. Регулярне нанесення дитині тілесних ушкоджень або її залякування також відноситься до тероризування. Прикладом ізоляції може виступати

ситуація, коли дитині забороняється грати з однолітками або брати участь у різних сімейних заходах. Слід зазначити, що ізоляція дитини може проявлятися в різноманітних формах: від обмеження в спілкуванні до її замикання в кімнаті та приковуванні до різних предметів. Експлуатація дитини пов'язана насамперед з її наївністю та слабкістю. Найбільш очевидним прикладом такої форми реагування є сексуальне насильство.

Наявність таких несприятливих життєвих ситуацій, як економічна неспроможність, відсутність соціальної підтримки, можуть настільки виснажити психологічні ресурси жінки, що вона почне нехтувати турботою про власну дитину [11]. Проте, як показує життєва практика, не завжди жінки, які знаходяться в кризових ситуаціях, виявляють неадекватне ставлення до власних материнських функцій та обов'язків.

Аналіз літературних даних та результатів власних досліджень свідчить про те, що в основі прояву агресії з боку матері по відношенню до власної дитини, а також зниженні відповідальності за власні дії знаходиться взаємодія складних чинників [1; 9; 13]. Так, одним із провідних чинників, на думку зарубіжних дослідників, виступає подібне поведіння батьків жінки з нею у ранньому дитинстві [9]. Слід зазначити, що не тільки жорстокість батьків по відношенню до дитини, але й їх жорстокість по відношенню до інших людей, наприклад, до матері з боку батька, свідком якої стає дитина, може сприяти засвоєнню моделі жорстокої поведінки [13; 14; 15]. Отже, негативний досвід дитячо-батьківських взаємостосунків може обумовлювати формування у жінки неадекватних уявлень про виховання дітей та материнство загалом.

Ще одним чинником, який порушує відношення жінки до власної дитини, виступають психологічні особливості таких жінок. Наявні літературні дані відносно специфічних рис особистості жінок, які схильні до жорстокого поведіння з власними дітьми, свідчать про те, що характерними для більшості з них є високий рівень тривожності, невпевненість в собі, дратівливість, емоційна неврівноваженість, неадекватна самооцінка, низький інтелектуальний рівень, високий рівень агресивності [10; 13]. При цьому у більшості з таких жінок відзначається нерозвиненість соціальних контактів, що виявляється в замкнутості, нездатності встановлювати дружні, довготривалі стосунки, відсутність комунікативних вмій та навичок. Крім цього, у них можуть діагностуватися різного роду патологічні порушення психіки [9].

За результатами власних досліджень, нами було встановлено, що вже під час вагітності у деяких жінок відзначаються негативні реакції на зміни, які відбуваються з ними протягом цього періоду. Вони не відчують радості від майбутнього материнства. На нашу думку, це може бути пов'язано не лише з певними особистісними рисами самих жінок, але і з належністю їх до так званої групи ризику щодо розвитку різних форм девіантної материнської поведінки. Так, проведений нами аналіз індивідуально-психологічних властивостей вагітних жінок (за методиками FPI, модифікована форма В) свідчить про те, що найчастіше виявлення агресивних тенденцій у поведінці, схильності до імпульсивного реагування спостерігається у жінок, які висловлюють намір відмовитися від власної новонародженої дитини (високі оцінки за шкалами II (спонтанна агресія) $(7,7 \pm 1,1)$ та VII (реактивна агресивність) $(7,9 \pm 0,8)$), а також у вагітних раннього репродуктивного віку (високі оцінки за шкалами II (спонтанна агресія) $(7,3 \pm 1,1)$ та VII (реактивна агресивність) $(7,4 \pm 1,6)$) [1].

Варто відзначити той факт, що в цих групах вагітних спостерігається також спотворене ставлення до ситуації взаємодії з власним немовлям. Так, одразу після народження дитини більшість з таких матерів відмовляються від грудного вигодовування, процес якого викликає у них неприємні емоційні відчуття. Характерним для них є уникнення ситуацій взаємодії з дитиною, включаючи велику фізичну відстань від дитини, відсутність афективного вираження, зменшення вербальних і невербальних контактів. У більшості випадків такі жінки не відчують радості та задоволення від взаємодії з дитиною, не відчують її потреб. При цьому характерними їхніми реакціями на емоційні виявлення з боку дитини є відкриті роздратування та гнів.

По мірі дорослішання дитини жінки з агресивною материнською поведінкою використовують неефективні методи виховання, основою яких є часті фізичні покарання та заборони. Саме таке поведіння, на їх думку, виступає діючим способом підтримки контролю над поведінкою дитини та встановлення власного авторитету.

Серед чинників, які призводять до виникнення порушення материнської поведінки, необхідно відзначити і соціально-економічні чинники, до яких відносяться особливості соціального статусу, рівень матеріального благополуччя та спосіб життя як самої жінки, так і її близького оточення. Так, встановлено, що більшість жінок, які схильні жорстоко поводитися з власними

дітьми, мають низький соціальний статус, що виявляється у відсутності постійного місця роботи, окремого житла, підтримки з боку батька дитини та власних батьків. Характерними для таких жінок є прагнення до бездіяльності, пасивність у виборі життєвої позиції, нехтування суспільними нормами та цінностями. Деякі з них ведуть асоціальний спосіб життя, що виявляється в алкогольній, наркотичній залежностях, в чисельних сексуальних зв'язках тощо [13].

Узагальнюючі вищевикладене, можна зрозуміти, що виявлення материнської агресії може бути обумовлено як особливостями соціального статусу жінки, так і наявністю в неї певних індивідуально-психологічних особливостей.

У зв'язку з тенденцією до поширення різних форм жорстокої материнської поведінки, наслідком чого є загострення цілої низки соціальних проблем, сьогодні особливої уваги набувають питання, пов'язані з наданням психологічної допомоги тим жінкам, які мають певні труднощі в прийнятті та реалізації ролі матері.

Одним з ефективних засобів психопрофілактики можливих відхилень при формуванні материнської поведінки постає психологічний супровід вагітної жінки або сімейної пари, а також своєчасне виявлення та подальша психологічна робота з вагітними, які відносяться до групи ризику.

У дослідженнях М.Є. Ланцбург визначаються такі принципи роботи з вагітними, які схильні до розвитку різних форм порушення материнської поведінки: принцип відповідності змісту підтримки актуальним потребам майбутніх матерів, які представляють собою досить різнорідну групу; принцип уникнення стигматизації майбутніх матерів групи ризику; принцип підтримки переживання майбутніми матерями власної материнської компетенції; принцип гнучкості в застосуванні методів впливу на формування адекватної материнської поведінки у майбутніх матерів групи ризику [8].

Через специфіку мети взаємодії з майбутніми матерями основними завданнями психологічного супроводу є робота з особистісним, емоційним, когнітивним, операційним, психофізіологічним ресурсами їх особистості [1]. Робота з особистісним ресурсом жінок, які мають труднощі в реалізації адекватної материнської поведінки, передбачає сприяння формуванню суб'єктивно-орієнтованого сприйняття дитини, починаючи ще з внутрішньоутробного періоду її розвитку; сприяння зміцненню впевненості майбутньої матері в собі, прийняттю нею материнської позиції, що передбачає формування відповідальності за

дитину, в тому числі за характер ставлення до неї, вибір стратегії, засобів та методів виховання; надання допомоги в подоланні конфліктів та протиріч, пов'язаних з ситуацією майбутнього материнства. Робота з емоційним ресурсом передбачає надання допомоги жінкам в розкритті та розумінні власних почуттів; надання їм емоційної підтримки; сприяння опануванню психологічними засобами взаємодії з дитиною (навчання мови емоційного спілкування). Реалізація когнітивного ресурсу особистості вагітної спрямована на формування адекватного уявлення про вагітність, пологи, материнство і батьківство загалом; сприяння формуванню гнучкості поведінки, вмінню самостійно приймати рішення і діяти в умовах невизначеності; формування здібності прогнозувати наслідки власних дій та поведінки в цілому; сприяння визначенню оптимальної стратегії поведінки з урахуванням віку та індивідуальних особливостей дитини. Робота з операційним ресурсом передбачає засвоєння навичок поводження з немовлям; навчання взаємодії з дитиною. Робота з психофізіологічним ресурсом має бути спрямована на профілактику та корекцію можливих порушень психоемоційного стану жінки в період вагітності, післяпологовий період та період активної взаємодії з дитиною [8].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, дослідження феномена материнської агресії свідчить про те, що в основі виникнення цієї форми порушення материнської поведінки знаходиться взаємодія різного роду чинників. Через наслідки означеної проблеми особливої актуальності сьогодні набуває впровадження спеціального комплексу психосоціальних та медико-психологічних заходів, спрямованих на підготовку жінки до усвідомленого материнства, особливо якщо вона належить до групи ризику. За нашою думкою, така робота, безумовно, дасть змогу не тільки попередити можливі відхилення у формуванні материнської поведінки ще на етапі вагітності, але і створити оптимальні умови для розвитку гармонійних взаєностосунків в системі «мати – дитина».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Девиантное материнство : [монографія] / [В.М. Астахов, О.В. Бацьлева, И.В. Пузь]. – Донецк : ООО «Східний видавничий дім», 2013. – 260 с.
2. Берковиц Л. Агрессия: Причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Прайм – Еврзнак, 2001. – 512 с.
3. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 1997. – 336 с.

4. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.В. Мещеряков, В.А. Зинченко. – СПб. : Прайм – Еврознак, 2003. – 672 с.
5. Вшивкова И.В. Рисуночные тесты как метод исследования агрессивной материнской позиции / И.В. Вшивкова // Перинатальная психология и психология родительства. – 2004. – № 1. – С. 12–43.
6. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – С. 3–18.
7. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 940 с.
8. Ланцбург М.Е. Роль психологической подготовки и поддержки в реализации родительских функций / М.Е. Ланцбург // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 1. – С. 15–25.
9. Меньшикова Е.С. Жестокое обращение с детьми и его возможные отдаленные последствия / Е.С. Меньшикова // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14, № 6. – С. 110–118.
10. Мухамедрахимов Р.Ж. Взаимодействие и привязанность матерей и младенцев групп риска / Р.Ж. Мухамедрахимов // Вопр. психологии. – 1997. – № 2. – С. 18–33.
11. Мультидисциплинарный подход к решению проблемы жестокого обращения с детьми в Украине / [И.П. Пасичник, А.С. Сенаторова, В.А. Розанов] // Перинатология и педиатрия. – 2011. – № 1. – С. 124–126.
12. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии / Т.Г. Румянцева // Вопросы психологии. – 1998. – № 1. – С. 81–87.
13. Волкова Е.Н. Защита детей от жестокого обращения / Е.Н. Волкова. – СПб., 2007. – 268 с.
14. Risk factors for paternal physical child abuse / [S.J. Lee, N.B. Guterman, Y. Lee] // Child Abuse Neglect – 2008. – Vol. 32, № 9 – P. 846–858.
15. Understanding the behavioral and emotional consequences of child abuse / [C. Jenny, C.W. Christian, R.A. Hibbard et al.] // Pediatrics. – 2008. – Vol. 122, № 3. – P. 667–673.